

4/10

Nazismens sociala ursprung

Vid några studiebesök i Kiel för omkring tio år sedan sammanträffade jag ofta med Rudolf Heberle, docent i sociologi vid universitetet. Heberle och hans kolleger kunde själva tjänstgöra som objekt för studium av de tyska vetenskapsmännens ställning under nazismen. Motsättningen mellan åsikt och uppträdande var total. Heberle själv hatade nazismen, men tillhörde SA och var ibland iförd dess förhatliga uniform, då han halvt viskande berättade om nazismens illgärningar. Just på grund av sin antinazism måste han, enligt vad han förklarade, tillhöra SA; de universitetsmän vilkas lojalitet mot nazismen var notorisk slapp däremot att ingå i SA och att slösa bort sin fritid på marscher och exercis. Heberle var sysselsatt med en undersökning av nazismens sociala ursprung, men räknade icke med att kunna publicera den; det bjöd honom alltför mycket emot att framställningen smyga in de uttryck för ett sant nationellt sinne utan vilka det var otänkbart att få en politisk bok utgiven i Hitlers Tyskland. Hans kolleger uppträdde på liknande sätt. Universitetets professorer valde enhälligt en nazistisk rektor. På min fråga till de antinazister som härvid medverkat varför de deklarerat sin anslutning till den nya regimen svarades att jag måste förstå det tryck för vilket de varit utsatta; en nejröst betydde avsättning, prygel, förpassning till koncentrationsläger, elände för familjen. I stort sett tror jag att Heberle och hans kamrater var ärliga och uppriktiga, och jag anser det högst tveklaktigt om jag själv och mina kolleger skulle ha uppträtt mera heroiskt i en liknande situation. Den dominerande känslan inför dessa tyska forskare var en blandning av medlidande och äckel.

Den bok Heberle talade om har nu kommit ut. Utgivningsort och utgivningsår är emellertid icke Kiel, 1936, utan Baton Rouge, Louisiana, 1945. Heberle kom nämligen ett år före kriget till USA och blev professor i sociologi vid Louisianas statsuniversitet. Hans arbete har en mycket allmän titel (*From democracy to nazism*, Louisiana University Press), men det behandlar huvudsakligen nazismens framväxt i den preussiska provinsen Schleswig-Holstein. Det är såvitt bekant det första större vetenskapliga arbetet om nazismens sociala ursprung. Detta innebär icke att boken ger nya och överraskande perspektiv på nazismen. Men den klarlägger och utreder i detalj vissa fakta rörande nazismens framväxt

och är därigenom ägnad att definitivt skingra en rad allmänt omfattade vanföreställningar om tyska folkets reaktion under de avgörande åren 1930—1933.

Den nationalsocialistiska rörelsen var från början, såsom Heberle betonar, en psykologiskt bestämd rörelse, som främst framträdde i de större städerna. Dess anhängare kom från "alla samhällsklasser, från dem som av ett eller annat skäl misslyckats i sina affärer eller i sitt yrke,

som hade förlorat sin sociala ställning eller var i fara att förlora den". Nazismen var, för att begagna den beteckning Barrès gjort ryktbar, en rörelse för "les déracinés", för dem som förlorat sina rötter, sin fasta punkt i samhället. Detta andliga bottenstadium, som kallade sig elit, lyckades på fjorton år nå makten genom en propaganda som hänsynslöst utnyttjade konjunkturer och systematiskt vädjade till skilda folkgruppers tillfälliga intressen. De närmaste historiska parallellerna är kretsen kring Napoleon III under åren före statskuppen 1851 och den boulangistiska rörelsen i Frankrike på 1880-talet. Något speciellt "preussiskt" fanns det icke i den tidiga nazismen; anmärkningsvärt få preussare tillhörde från början rörelsen, och denna vann länge sina största framgångar utanför Preussen, såsom i Thüringen och det bayerska Franken. Det preussiska inslaget, som för övrigt ofta överskattats, kom senare och gällde vissa moment i den nationella ideologin.

Nazismens första blomstring ägde rum under den ekonomiska krisen strax efter kriget; kulminationen betecknas av Hitlers totalt misslyckade försök till statskupp i Bayern i november 1923. Under de följande årens goda konjunkturer försvann nazismen praktiskt taget ur tysk politik. Den nya uppgångsperioden sammanfaller med den ekonomiska krisen i slutet av 1920-talet, och segern vanns i början av år 1933 några månader efter det denna kris passerat sin höjdpunkt.

Detta för förståendet av nazismen avgörande perspektiv får sin konkreta bakgrund i Heberles arbete. Det leder bl. a. till slutsatsen att den nationella linjen icke var bestämmande för nazismens framgång. Tyskarna var efter all sannolikhet lika nationella år 1928 som år 1932. Att de 1928 var likgiltiga för nazismen, medan de 1932 till nära fyrtio procent röstade för den berodde på den kris som utbröt 1929 och ständigt förvärrades; en stor del av tyskarna var i sitt missnöje och sin förtvivlan beredda att låta den politiskt oprövade, hämningslöst agiterande nazismen göra ett försök. Nazismen blev massrörelse och blev därmed sociologiskt bestämd, den blev ett organ för de missnöjda grupperna, icke längre blott för de misslyckade individerna. Betydande framgångar vanns i städerna bland dem som förut röstat med olika borgerliga partier; främst erövrades medelklassen — handlande, kontorsfolk, hantverkare — i någon mån kom också understöd dels från adeln, rikedomen och bildningen, dels, ehuru i än mindre grad, ifrån arbetarklassen. Men de största triumferna firade rörelsen på landsbygden. Medelklassen bland jordbrukarna var den grupp som blev tungan på vågen. Bland godsägarna och de förmögna bönderna var anslutningen liten, likaså bland jordbruksarbetarna. Det understöd som vanns var emellertid icke tillräckligt för att nå majoriteten; vid det sista fria valet under republiken röstade över tre femtedelar av det tyska folket mot Hitler, och denne kunde bli diktator endast tack vare regeringsbildningen i koalition med de tysknationella och den härpå följande, med statsapparatusens hjälp utövade terrorn.

I detalj klarlägger Heberle denna utveckling i Schleswig-Holstein, ett av de områden som visade de högsta nazistiska röstsiffrorna; vid valet i juli 1932 uppnådde nazismen i denna provins 64 procent av rösterna på landsbygden, mot 45 procent i städerna. Genom en rad korrelationsberäkningar visas att den partipolitiska skiktningen följde de sociala linjer som ovan angivits. Bönderna, som under republikens första tid i stor utsträckning slutit sig till partier med allmänt liberal inriktning — demokraterna, tyska folkpartiet —, övergick i början av 1930-talet i massa till nazismen. Detta berodde naturligtvis inte, såsom också Heberle understryker, på någon nationell väckelse, ej heller på någon längtan efter diktatur — om en sådan talade icke nazismens agitatorer

55

76

—, utan på förhoppningar om ekonomiska fördelar genom nazismen, särskilt högre jordbrukstullar och lägre räntor. Vad man önskade var större inkomster, vad man uppnådde var diktatur, total ofrihet, krig och ekonomisk katastrof.

Den i sina huvuddrag otvivelaktigt riktiga bild som Heberles arbete ger är alltså denna. En grupp som genom missanpassning förlorat alla hämningar och all moralisk hållning lyckas genom en till alla missnöjda vädjande propaganda nå en stark politisk maktställning, ehuru icke majoritet. Då den därefter genom intriger och kupper upprättat diktaturen genomför den i stor utsträckning en politik av helt annan art än den tidigare propagerade. De av sociala orsaker missnöjda blir, förenklat uttryckt, fångar hos de personligen misslyckade: minoriteten av terrorister tar hem spelet. Endast de som levat under detta tyranni kan, slutar Heberle, "verkliga förstå hur efter hand alla oppositionella åtgärder kommer att synas omöjliga eller åtminstone meningslösa; hur i en atmosfär av skrämsel, hopplös resignation och självbedrägliga kompromisser den stora massan underkastade sig den aktiva och fanatiska minoritetens valde".

Herbert Tingsten

5/10 Engelsk statsvetenskapsman om Amerika

D. W. BROGAN: *Det amerikanska problemet*.
Ljus. 7:50 kr.

BROGAN EFTERTRÄDDE för några år sedan den engelska statsvetenskapens främste man, Ernest Barker, som professor i Cambridge. Han har skrivit flera förträffliga böcker i statskunskap och historia, bland dem en skildring av Frankrikes utveckling under den tredje republiken. Hans nu till svenska översatta bok om USA är byggd på rika kunskaper och innehåller många värdefulla sakuppgifter och åtskilliga träffande reflexioner. Trots detta är enligt anmeldarens mening boken förfelad. Framställningssättet är så irriterande att det är svårt att tro att någon annan än en recensent skall orka läsa igenom arbetet.

Detta beror i första rummet på en metod som kanske kan kallas impressionistisk, ehuru det inte i första rummet är fråga om att återge intryck utan att meddela upplysningar. Brogan hoppar från det ena problemet till det andra och söker på varje punkt belysa ämnet genom uppgifter och kommentarer, som presenteras liksom i förbigående. Han vill sannolikt genom denna serie av bilder ge ett klart och intryckande perspektiv över det moderna Amerika. Samma metod har under senare år med framgång använts av flera engelska och amerikanska samhällsforskare. Men Brogan lyckas inte. Han har inte haft förmågan att foga in sina fakta och synpunkter i ett konstnärligt arrangemang. Det hela blir oklart, förvirrat, sönderslitet och verkar i grunden, trots den tydliga viljan att roa och stimulera, livlöst. Den hurtiga, pigga, populära, ofta lätt ironiska stilen förfelar sitt syfte; man får intrycket av en träkmåns som söker spela kvickhuvud och blir generad över denna onödiga och misslyckade ansträngning.

Till metoden hör gärna — Brogans kollega Laski är ett gott exempel — att alla personer och händelser betraktas som bekanta. Brogan driver denna linje till det yttersta. Han illustrerar ständigt sina teser med hänvisningar till platser, politiker och episoder som ibland är okända för den som under årtal studerat amerikansk historia och statskunskap och som för en allmänbildad svensk läsare i regel måste vara totalt obekanta. Meningen är antagligen att verka obesvärad och fri från pedanteri, men för läsaren är det svårt att värja sig mot känslan av att vara föremål för ett outhärdligt koketteri av en författare utan spår av charm och naturlig livlighet.

Till metoden hör också kvickheterna eller åtminstone de lustiga

vändningarna. "Människan lever icke allenast av bröd — inte ens av bröd i cellofanomslag." "Om världens behov av guld och politiska predikningar skulle minska, står den sydafrikanska unionen återigen inför problem som optimisterna trodde vara lösta 1909." "Amerikanen som i fredstid blir en berömd person om han går en mile till fots (dvs. om det inte gäller att köpa cigarretter) är i krig förtjust att köra till fronten i en jeep." Dessa och otaliga andra skämsamheter för tanken på en skolmagister som krampaktigt spelar humorist för att roa sin klass; det är svårt att tro ett någon ler annat än av artighet. De båda sist citerade sakerna är för övrigt svår-förståeliga. Orden om de sydafrikanska predikningarna innebär måhända en ironisk hänvisning till fältmarskalk Smuts. Den sista satsens poäng är sannolikt att amerikanen under normala förhållanden hellre promenerar än kör i en jeep. "Kvickheter" som är dels svåra att förstå, dels inte kvicka är snarast värre än rena och klara dumheter.

Till metoden hör slutligen de grova generaliseringarna. En läsare som inte redan är ganska väl insatt i amerikanska förhållanden måste härigenom gång efter annan bli vilseledd. Sålunda säges en "historisk optimism" omkring 1933, alltså i samband med Franklin Roosevelts tillträde till presidenturen, ha undanträngt den förut rådande litterära pessimismen. Även om det ligger något i detta påstående, vilket är svårt att bedöma, innebär det en otillåtet stor förenkling. Detsamma gäller förklaringen att religionen i Amerika varit "en det yttre uppträdandets, de goda gärningarnas, arbetets religion, med endast en obestämmd bakgrund av tro" och att fundamentalistprocessen i Dayton på 1920-talet i detta hänseende signalerade en förändring.

Brogans bok, liksom åtskilliga andra på senare tid översatta populärvetenskapliga arbeten, aktualiserar frågan om hur de svenska förlagen går till väga vid inköp av litteratur av detta slag. Bland den mängd utmärta böcker som under de senaste åren utkommit i England och USA har några av ringa värde översatts, medan en mängd utmärta saker icke presenterats för svensk publik. Anlitar förlagen ingen svensk expertis i dessa fall? Är deras val utslutande beroende på energin hos de utländska förläggarnas agenter?

Herbert Tingsten

34
69
55
70
228